

УДК 343

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Соболь О.І., к. ю. н., доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Южека Р.С., студент магістратури
юридичного факультету
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті розглянуто значення рішень Європейського суду з прав людини як потенційних джерел національного кримінального права. Розглянуто аналіз судової практики щодо віднесення рішень ЄСПЛ до джерел кримінального права України.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, прецедент, правові позиції, джерела кримінального права.

В статье рассмотрено значение решений Европейского суда по правам человека как потенциальных источников национального уголовного права. Рассмотренный анализ судебной практики по отнесению решений ЕСПЧ к источникам уголовного права Украины.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, прецедент, правовые позиции, источники уголовного права.

Sobol O.I., Yuzheka R.S. A DECISION OF EUROPEAN COURT IS ON HUMAN RIGHTS AS SOURCE OF CRIMINAL RIGHT FOR UKRAINE

The article considers the significance of the decisions of the European Court of Human Rights in the national criminal law. The analysis of judicial practice concerning assignment of decisions of ECHR to sources of criminal law of Ukraine is considered.

Key words: European Court of Human Rights, precedent, legal positions, sources of criminal law.

Постановка проблеми. Сьогодні Європейський суд з прав людини (далі – Суд, Європейський суд, ЄСПЛ) є доступним механізмом захисту прав і для українських громадян. З 11 вересня 1997 року, з дати набрання чинності для України Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод до ЄСПЛ надійшла значна кількість скарг від громадян України, і зараз наша держава посідає одне з перших місць за кількістю поданих в ЄСПЛ скарг. Сучасна Україна переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення вітчизняного законодавства у відповідність із нормами та принципами міжнародного права досить важливим постає проблема вивчення європейського законодавчого досвіду та європейської правової доктрини. Поглиблення взаємозв'язку держав веде до розширення взаємодії їхніх правових систем. Щораз більша кількість міжнародних норм призначена для застосування й виконання державами, що входять у співтовариство держав. В умовах євроінтеграційних процесів, що відбуваються в державі, питання застосування практики ЄСПЛ як джерела права набувають актуальності та необхідності ґрунтовного концептуального наукового дослідження. Проблема формування джерел права в національній правовій системі вважається однією з найбільш нагальних і дискусійних в юридичній науці. Питання про те, що треба вважати джерелом права, який вигляд повинна мати ієрархічна структура джерел права, мають важливе не тільки теоретичне,

а й практичне значення, оскільки вони виступають свого роду орієнтиром, дороговказом для суб'єктів правозастосування у правовій системі загалом. Зважаючи на вищенаведене, розроблення питань, пов'язаних із визначенням місця практики Європейського суду з прав людини як джерела кримінального права, є актуальним напрямом розвитку вітчизняної юридичної науки.

Ступінь розробленості проблеми. На сучасному етапі теоретичні аспекти проблеми досліджувалися такими видатними вченими, як І.П. Близченко, І.І. Карпець, Ю.М. Колосов, В.М. Кудрявцев, І.І. Лукашук, Р.А. Мюллерсон, В.П. Панов, В. Пелла, П. Роберте, А.Н. Трайнін, Г.І. Тункін, І.В. Фісенко, та іншими зарубіжними й вітчизняними вченими.

Метою статті є з'ясування значення рішень Європейського суду з прав людини як потенційних джерел кримінального права України.

Виклад основного матеріалу. Після ратифікації Конвенції 1950 р. та прийняття Закону «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. Україна визнала юрисдикцію Суду з метою створення в схожих правовідносинах однорідної судової практики, узгодженої з європейською правовою системою.

Варто зазначити, що виконання Україною судових рішень є важливою гарантією забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Утім, відсутність належного виконання визнається Європейським судом з прав

людини порушенням Європейської конвенції. Також треба зауважити, що однією з найбільших перешкод реалізації зазначеного права є невиконання судових рішень, оскільки останніми роками проблема невиконання Україною рішень ЄСПЛ загострюється, що є викликом усій системі захисту прав людини й основоположних свобод, побудованій на основі Конвенції [1, с. 50].

Правові позиції Європейського суду з прав людини займають особливе місце серед джерел, якими сьогодні керуються національні суди та інші органи державної влади у своїй діяльності. Вони є результатом тлумачення норм Конвенції, а також відношенням Європейського суду до певної правової проблеми [2, с. 30].

Дослідження застосування правових позицій ЄСПЛ у практиці Конституційного Суду України дає змогу стверджувати, що загалом ці правові позиції можуть стати потужним правовим засобом у розвитку конституційних цінностей. Варто також відзначити, що Конституційний Суд України головним чином розглядає звернення, що стосуються захисту широкого кола прав і свобод людини, основою яких виступають загальновідомі міжнародні стандарти. Звідси можна припустити, що правові позиції ЄСПЛ у принципі здатні фігурувати практично в кожній справі.

В юридичній літературі останнім часом дедалі більше уваги приділяється дослідженню використання рішень Європейського суду як потенційних джерел кримінального права. Набрання 2006 р. чинності Законом України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», ст. 17 якого встановила, що суди України застосовують під час вирішення справ Конвенцію та практику цього Суду як джерело права, підвищило актуальність питання про статус рішень цього Суду для національної правової системи [3].

Важливо зауважити, що в юридичній доктрині існують різні думки стосовно того, чи є рішення Європейського суду з прав людини джерелом кримінального права України. Наприклад, на думку К.В. Андріанова, рішення Суду, зокрема, у справах, у яких держава виступає відповідачем, однозначно не є обов'язковими для національних правозастосовних органів – безпосередньо через норми Конвенції як норми міжнародного права [4, с. 11]. Зі свого боку О.В. Константин зазначає, що практику Європейського суду можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку з цим – джерелом законодавчого правового регулювання та правозастосування в Україні [5, с. 34]. Заслугує на увагу позиція, згідно з якою треба визнати в різних варіаціях обов'язковий характер правових позицій, сформульованих у рішеннях Суду, для вітчизняного правосуддя у вирішенні схожих справ [6, с. 28; 7, с. 3].

Застосовуючи норми Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод так, як вони витлумачені Європейським судом з

прав людини, український правозастосувач повинен керуватися не рішеннями загалом, а правовими позиціями, що містяться в рішеннях Європейського суду з прав людини. У цьому значенні можна говорити про рішення Європейського суду з прав людини як джерело кримінального права України, причому національний правозастосувач не позбавлений свободи розсуду та права вибору правових позицій, що містяться в рішеннях Європейського суду з прав людини [8, с. 539].

У судовій практиці України відомі випадки, коли українські суди посилялися на практику Суду як на джерело права у винесенні рішень. Конституційний Суд України вперше посилається на рішення Європейського суду з прав людини у справі про смертну кару [9]. Крім того, Суд встановив стандарт, що був застосований багатьма національними судами під час вирішення справ, які стосувалися свободи слова, а також деякими неурядовими організаціями для підтримки свободи висловлювання преси, який полягає в основоположному розмежуванні між висвітленням фактів, які мають переконливу силу, але потребують доказів їхньої правдивості; та висловленням думки, яка пов'язана з суб'єктивним сприйняттям реальності, і тому її правдивість не може доводитись. Отже, у справах, що стосуються обвинувачень журналістів в наклепі, не треба вимагати таких доказів [10].

На наш погляд, джерелами кримінального права можна вважати такі правові позиції ЄСПЛ, викладені в його рішеннях, у яких дається тлумачення норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., а також дається оцінка змісту окремих ознак складів злочинів, передбачених національним законодавством, з позиції їхньої відповідності положенням норм Конвенції, як вони тлумачаться (розуміються, визнаються та конкретизуються) ЄСПЛ. Тобто в кримінально-правовому аспекті можливим є врахування правових позицій ЄСПЛ, зокрема, з питань визначення змісту оціночних ознак, наприклад, «істотна шкода», яка має нематеріальний характер, у злочинах у сфері службової діяльності, викладені у справі «Лівійк проти Естонії»; чіткості, зрозумілості й однозначності правової норми. У рішенні ЄСПЛ від 25 лютого 1992 р. у справі «Маргарета і Роджер Андерсон проти Швеції» зазначено, що закон (норму) має бути сформульовано настільки чітко, щоб у разі необхідності за допомогою відповідної консультації можливо було б з усією очевидністю передбачити наслідки певної дії; правові позиції ЄСПЛ щодо тлумачення понять «житло», «таємниця кореспонденції», «приватне життя», «сімейне життя», правові позиції ЄСПЛ щодо змісту права на життя (ст. 2 Конвенції), заборони катування (ст. 3 Конвенції), заборони рабства та примусової праці (ст. 4 Конвенції), права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції), презумпції невинуватості (ч. 2 ст. 6 Конвенції) [11].

Так, ЄСПЛ не виробив чітких універсальних критеріїв оцінки жорстокості поведінки, але ретельно зважує всі обставини кожної конкретної справи й за відсутності таких ознак катування, як умисність поведінки чи спе-

ціальна мета, діяння буде становити не катування, а просто нелюдське поводження (рішення ЄСПЛ «Крастанов проти Болгарії» від 30 вересня 2004 р.). В іншій справі «Невмержицький проти України» від 5 квітня 2005 р. ЄСПЛ кваліфікував як катування примусове голодування заявника, яке було здійснене під час тримання під вартою. У справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. ознаками катування названо між іншими і психічне насильство, яке полягало в погрозах застосування катування до дружини заявника. Крім того, Суд зазначає, що певні дії, які в минулих рішеннях кваліфікувалися як нелюдське поводження, можуть у майбутньому бути кваліфіковані жорстокіше, тому що Конвенція має тлумачитися у світлі умов сьогодення (рішення у справі Селмуни проти Франції від 28 липня 1999 р.) [12].

Важливими проблемами в застосуванні практики ЄСПЛ є систематизація значного пласту рішень, прийнятих у різні часи і щодо різних європейських країн, забезпечення правильного тлумачення та розроблення відповідних законодавчих ініціатив, відпрацювання механізмів невідкладного коригування національного законодавства з огляду на рішення ЄСПЛ, які самі перебувають у стані динамічних змін [13].

Отож проблема розуміння практики ЄСПЛ як джерела права, зокрема матеріального кримінального права, широка та складна: це не лише зміна підходів до вирішення певних питань, зміна поглядів на проблему, а й, якщо брати загалом, зміна парадигм у правовій культурі суспільства.

Застосовуючи норми ЄКПЛ, українські судді повинні брати до уваги всю практику ЄСПЛ – як щодо України, так і практику, сформовану в процесі розгляду скарг, поданих проти інших держав (причому й ту практику, яка була сформована у справах, розглянутих і до приєднання України до Конвенції). Тільки такий підхід допоможе уникнути Україні вчинення нових порушень Конвенції. Однак для реалізації цього підходу, перш за все, потрібно забезпечити доступність практики ЄСПЛ для українських суддів.

Висновки. Практику Європейського суду з прав людини варто розглядати як потенційне джерело кримінального права України. Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права є невідворотним процесом адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Джерелами кримінального права можна вважати такі правові позиції ЄСПЛ, викладені в його рішеннях, у яких дається тлумачення норм Конвенції, а

також дається оцінка змісту окремих ознак складів злочинів, передбачених національним законодавством, з позиції їхньої відповідності положенням норм Конвенції, як вони тлумачаться ЄСПЛ. Тобто в кримінально-правовому аспекті можливим є врахування правових позицій ЄСПЛ, зокрема, з питань визначення змісту оціночних ознак. Суди зобов'язані враховувати правові позиції ЄСПЛ, викладені в його рішеннях, оскільки вони, по суті, є роз'ясненням ЄКПЛ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коруч У.З. Окремі питання виконання рішень Європейського суду з прав людини. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 1. С. 49–53.
2. Завгородній В.А. Рішення Європейського суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін.. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.
3. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
4. Андріанов К.В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. К., 2003. 18 с.
5. Константи́й О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. Вісник Верховного Суду України. № 1 (137). 2012. С. 33–36.
6. Буткевич О.В. Рішення Європейського суду з прав людини в українській правозастосовній практиці. Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В.Г. Буткевича. К.: Ред. журн. «Право України», 2011. Дод. до журн. «Право України». Вип. 1. Ч. 3: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. 2011. С. 5–28.
7. Соловійов О.В. До питання про національно-юридичний статус практики Європейського суду з прав людини. Ча-сопис Академії адвокатури України. 2010. № 6. С. 1–9.
8. Кузембаєв О.С. Рішення Європейського суду з прав людини як джерела кримінального права. Правове життя сучасної України: тези доп. міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу (5–6 червня 2009 р., м. Одеса) / відп. ред. Ю.М. Оборотов. ОНЮА. Одеса: Фенікс, 2009. С. 537–539.
9. Рішення Конституційного суду України у справі № 1-33/99 (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>.
10. Рішення європейського суду з прав людини в галузі ЗМІ. URL: <http://studopedya.ru/1-108208.html>.
11. Андрушко П.П. Джерела кримінального права України: поняття, види. Адвокат. 2011. № 8 (131). С. 20.
12. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посібник. К.: Алерта, 2014. С. 183.
13. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: монографія / за заг. ред. В.М. Тертишника. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2012. С. 214.